

M E D E D E L I N G E N
van de STICHTING
FAMILIE VIS van ZAANDIJK

nummer 20, november 1990
redactie: Dirk Vis, Piet Vis
adres: De Wittestraat 5
4301 MV Zierikzee

164

Ten geleide

In dit nummer wordt nogmaals aandacht besteed aan de feestelijke viering van het 400-jarig bestaan van Zaandijk in september 1894. De hieronder afgebeelde foto geeft opnieuw een beeld van de toen gehouden optocht, nu aan de andere kant van Zaandijk, op het Guispad.

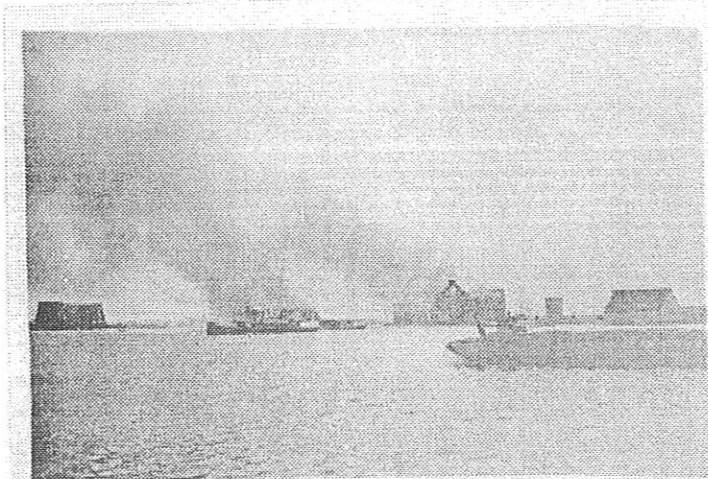
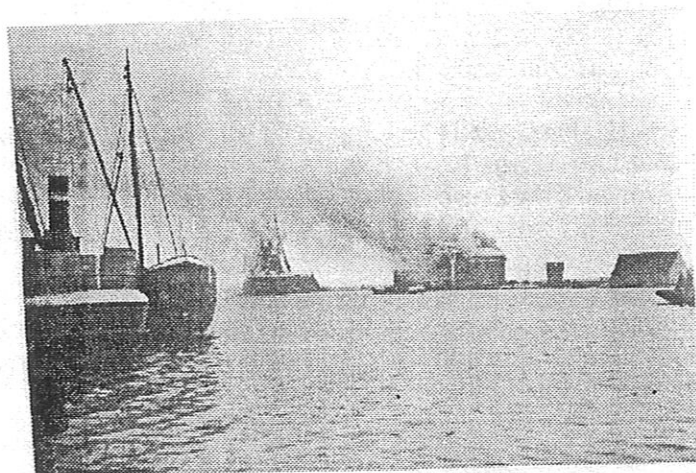
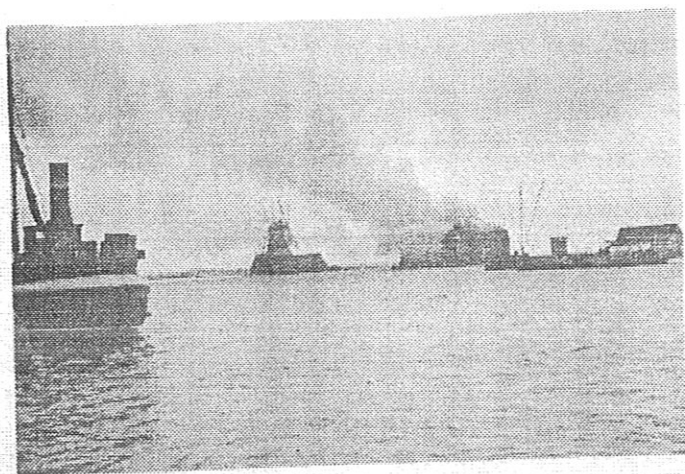
De bekende Zaandijker volksdichter Gerrit Pekelharing heeft ter herdenking van het viereeuwfeest van Zaandijk een gelegenheidsgedicht in 25 achtregele coupletten gemaakt. Destijds als een klein boekwerkje van 7 blz. door de Stoomdrukke-

rij 'E.N. Smit Ez' te Koog aan de Zaan uitgegeven. Dit gelegenheidsgedicht is in zijn geheel opgenomen.

Er zijn ook andere onderwerpen. Onze lezers worden opmerkzaam gemaakt op een recente uitgave: het mei-nummer 1990 van het Zaanse cultuur-historisch tijdschrift 'Anno 1961', een speciale aflevering, waarin de schrijver van onze familiekroniek, Dirk Vis, zijn visie presenteert op de oude loop van de Zaan onder de titel 'Oer-Zaan of Oer-IJ?'.

Het dagblad 'De Typhoon' heeft in een zestal artikelen naar aanleiding van deze speciale aflevering van 'Anno 1961' ruime aandacht gegeven aan de verschillende standpunten die er bestaan over de loop van de Zaan. Het tweede artikel (van 15 augustus 1990), waarin de visie van Dirk Vis wordt weergegeven, is hier overgenomen.

Op 24 maart 1928 is de pelmolen 'De Grootvorst', gebouwd in 1697, verbrand. De brand is ontstaan in de fabriek 'De Haan', die was gebouwd op de plaats waar vroeger oliemolen 'De Haan' had gestaan. Het vuur is van 'De Haan' overgeslagen naar 'De Grootvorst'. Op de molenwerf van 'De Grootvorst' is in 1963 de paltrok-houtzaagmolen 'De Gekroonde Poelenburg' geplaatst.

De hier afgebeelde foto's zijn gemaakt door Jan Albert Vis Pz vanaf de steiger van de firma Hajo Vis Jr (papierhandel en fabriek van papieren zakken), waarvan kantoor en fabriek gelegen waren aan de Lagedijk, schuin tegenover de Parkstraat.

Oorspronkelijke Zaan verbond Zaandijk

via Halfweg met Wijkerveer

Vis: reeks argumenten voor Oer-Zaan in het IJ

STREEK. — „De Zaan, korte, bochtige, brede stroom, begint als het ware plotseling bij Zaan-Dam en geeft zijn naam weer prijs bij Knollen-Dam, waar hij lang geleden eveneens door een dam was afgesloten. Er is iets vreemds met deze Zaan-stroom. Het woord rivier durf je nauwelijks te gebruiken voor een water met zo korte loop en zonder merkbare stroming. En toch, met zijn breedheid en boeiende meandering is de Zaan imposant. Maar hij is afgedamd, afgesneden, doet denken aan een geamputeerde reus, eigenlijk een raadsel. Is dit raadsel onoplosbaar?”

door onze medewerker

Ger Jan Onrust

Zo begint het verhaal van Vis dat enkele weken geleden als speciale aflevering van het tijdschrift 'Anno 1961' verscheen. In zijn vijftien pagina's tellende artikel komt Vis tot de conclusie dat de Zaan langer was dan men tot nu toe aannam. De westelijke bedding van het IJ (die aan het einde van de jaren '40 werd ontdekt en sedertdien 'Oer-IJ' wordt genoemd) sluit vrijwel aan op de bekende loop van de Zaan en maakte daaraan een deel van uit.

De Zaan eindigde in het verleden dus ongeveer ter hoogte van het huidige recreatiegebied Spaarnwoude. Door opringen de getijdenbeweging werd later de vroegere loop van de Zaan verwoest. In het oosten, en onafhankelijk van de Zaan, ontstond door de eb- en vloedbewegingen inmiddels het huidige IJ. Dat overspoelde de zuidelijke loop van de Zaan. Dit zijn de voornaamste conclusies die Vis

De Zaan, een water dat nog altijd tongen in beroering brengt. Of het nu de herkomst van de naam betreft, de status van het water (rivier of veenkreek), of het aanwijzen van het oorspronkelijke begin en einde van de waterloop, men is het hartgrondig met elkaar oneens. Streekhistorici en wetenschappers kissebissen nu al eeuwen over deze vragen en het einde van hun strijd is nog niet in zicht. Onlangs verscheen van de hand van mr. D. Vis (die in de geschiedschrijving van de streek zijn sporen dik heeft verdiend) de studie 'Oer-Zaan of Oer-IJ?' als speciale uitgave van het tijdschrift 'Anno 1961'. De discussie over de Zaan laaide prompt weer op. In de serie die De Typhoon naar aanleiding van deze discussie publiceert, vandaag de tweede aflevering: Mr. Vis aan het woord.

in zijn studie trekt. Nog één: de naam 'Krommenie' is niet afgeleid van 'Cromme IJ', maar is op andere (vooralsnog onbekende) wijze ontstaan.

Soeteboom

Vis begint zijn studie bij de 17e-eeuwse Zaanse kroniekschrijver Hendrik Soeteboom. Deze vaak verguisde, maar ook gewaardeerde (als hij er niet was geweest, hadden wij nog minder geweten) schrijver liet de Zaan doorlopen in zuidelijke richting. Soeteboom zag de Zaan als een uitloper van het IJ. Inmiddels is bewezen dat dat laatste in ieder geval niet juist is, maar Soeteboom had het wel weer bij het rechte eind toen hij stelde dat de eilanden de Waard, de Hoorn en Ruigoord administratief van oudsher bij de Zaanstreek hoorden. De Zaanstreek eindigde bestuurlijk dus vlak bij de zuidelijke oevers van het IJ. Die stelling is inmiddels door gevonden akten bekrachtigd. Later, bij de inpoldering van het IJ, raakte de Zaanstreek deze voormalige eilanden aan Amsterdam kwijt.

Nadat hij Soeteboom behandeld heeft grijpt Vis naar een in 1949 verschenen proefschrift van de hand van Ir. A.R. Güray.

Güray was een Turkse gastmedewerker van de Stichting voor Bodemkartering te Wageningen. In opdracht van een Turkse suikerfabriek deed hij geologische onderzoeken in de IJ-polders, met het doel vast te stellen of de grond daar geschikt is voor de teelt van suikerbieten. In de bodem van de IJ-polders vond hij sporen van een vroegere, brede, sterk kronkelende stroom. Voor een deel kon hij de loop exact aanwijzen.

Oer-IJ

Het opmerkelijke is dat de door Güray gevonden stroombedding overeenkomt met de vroegere loop van de Zaan die Soeteboom aangaf: van de huidige Voorzaan, om De Hoorn heen (zie de kaart), kronkelend westwaarts richting Halfweg. De verbinding met de Zaan kon Güray niet maken, het Hembrug-complex (de Artillerie Inrichtingen) lag in de weg. Bovendien was hij helemaal niet geïnteresseerd in de Zaan. Hij noemde de door hem ontdekte stroomloop het Oer-IJ.

Sindsdien is door archeologen, geologen en historici het Oer-IJ aanvaard als het oorspronkelijke IJ. Vis, dat zal dui-

Fragment van een topografische kaart uit 1823. De loop van het 'Oer-IJ' en de loop van de Zaan zijn met een dikke lijn ingetekend. Beide komen tot dicht bij elkaar.

delijk zijn, kijkt daar anders tegenaan. De bij dit verhaal geplaatste kaart, met links de loop van het Oer-IJ volgens Gürray en boven de loop van de Zaan, doet Vis' veronderstellingen wel zeer geloofwaardig lijken. De verbinding blijft ontbreken, maar gezien de stroomloop...

Vis voert nog een bewijs voor zijn conclusies aan. Hij wijst op de naam van het eiland De Hoorn (ook wel Zaanderhorn of Zaanderhoorn). De oude betekenis van het woord 'hoorn' of 'horn' is 'hoek', of 'in het water vooruitspringend land'. Die betekenis heeft het woord in de Zaanstreek (onder meer de straatnaam Lage Horn is er van afgeleid) en ook in West-Friesland (waar de stad Hoorn op een hoek van het land ligt. Vis schrijft: „Hier is sprake van een grote ombuiging in de Zaan die een koersverandering betekent en niet van een aftakking of zijtak van een andere stroom, met name niet van een Oer-IJ.”

Krommenie

Dan nog even over de herkomst van de naam 'Krommenie'. Die naam is volgens Vis niet ontstaan uit een verbastering van 'Kromme IJ'. We laten Vis zelf aan het woord: „De waarschijnlijkheid dat de namen IJ en Krommenie niet oorspronkelijk met elkaar in verband staan wordt tot zekerheid wanneer men zich verdiept in de oudere naamsvormen van het IJ. Dan blijkt dat de naam IJ een verbastering is van een oudere benaming die we als authentiek moeten beschouwen. Op originele kaarten en in originele geschriften treffen de vorm IJ nergens aan vóór 1550”, zo schrijft Vis. „Vóór 1550 luidt de naam zonder uitzondering die Tije, Thijs, ook wel het Tije of Tye.”

Tot welke conclusie voert dit? 'IJ' is een veel voorkomende waternaam. Denk maar aan 'Ie' en 'Ee'. Al deze (een-lettergreppige) woorden betekenen niets anders dan water. Het Cromme

IJ heeft niets te maken met die Tije. Het IJ liep zelfs niet door tot Assendelft en Krommenie. Daar heette het water het Wijkermeer.

Dus: de naam IJ is een verbastering van Tije. Dat was een getijde-water dat ontstond door uit de Zuiderzee (het huidige IJsselmeer) opringende waterfloeden, die van oost naar west verwoestingen aanrichtten. Westelijker kronkelde een andere stroom, die later door de Tije werd overspoeld en van Gürray de naam Oer-IJ ontving. Dat was dus in werkelijkheid de Zaan.

Tot zover Vis. Zijn zijn onderzoeken steekhoudend? Welk onderzoek deed hij zelf? En: wie is mr. Dirk Vis eigenlijk en waarom schreef hij zijn onderzoek. In de volgende aflevering komt de nu 84 jaar oude jurist aan het woord.

D. Vis, Oer-Zaan of Oer-IJ? Speciale aflevering van het Zaan cultureel-historisch tijdschrift 'Anno 1961'. In beperkte oplage in de Zaanse boekhandel verkrijgbaar.

Gerrit Pekelharing

De volksdichter Gerrit Pekelharing, geboren op 3 maart 1820 te Zaandijk, behoorde tot de Zaanhamse familie van deze naam, die ook een bekende klank heeft in wetenschappelijke kring. Zelf had hij slechts gewoon onderwijs genoten. Jarenlang is hij blokmaaijer op de oliemolens van de firma Gerrit Vis geweest.

Zijn vader, Klaas Cornelisz Pekelharing (1788-1850), geboren te Oost-Zaandam en later olieslager in Zaandijk, was een jongere broer van Dirk Pekelharing, geneesheer te 's-Graveland, van wie de in wetenschappelijke kring bekende familietak afstamt.

In zijn vrije tijd, en misschien ook wel tussen de bedrijven door op de molen, heeft Gerrit Pekelharing tal van gedichten gemaakt, meest gelegenheidsgedichten 'ten dienste van de burgerij'. Bekend waren zijn berijmde nieuwjaarswensen, die elk jaar door de beide nachtwachts aan de ingezetenen van het dorp werden aangeboden.

In de kroniek 'Vis A Saandijk' wordt melding gemaakt van een lang gedicht van zijn hand gewijd aan Jacob Vis Jansz (p. 176) en van een dichtertelijke afscheidsgroet, in 12 achtregelige coupletten,

aan de molen 'De Wildeman', die gesloopt werd om plaats te maken voor de stoomoliefabriek 'De Toekomst' (p. 346).

Naast gedichten heeft hij ook schetsen geschreven in Zaanse dialect. Als feuilleton verscheen in 1890 in de Nieuwe Zaanse Courant: 'Griet en Jaap. Een Zaanse schets van voor 60 jaren, in het toenmalig dialect.'

In 1898 liet uitgever E.N. Smit Ez een bundeltje het licht zien onder de titel: Luim en Ernst. Proza en Poesie van G. Pekelharing te Zaandijk. Uitgegeven ten voordeele van den schrijver. Prijs f 0,25. 24 blz.

Uit het voorbericht van de uitgever blijkt, dat de bijna tachtigjarige schrijver, toen nagenoeg blind, niet meer behoorlijk in staat was in zijn onderhoud te voorzien. De uitgever verbindt daaraan

de wens 'dat velen dezen bij uitstek Zaanse Volksdichter eenigszins tegemoet zouden willen komen in de moeilijke omstandigheden van zijn ouden dag'.

Spoe dig daarna, op 26 januari 1900, is hij overleden.

(Gegevens ontleend aan het Zaanlandsch Jaarboek 1934, onder redactie van G.J. Honig en S. Lootsma, p. 175 e.v., waarin ook de schetsen 'Een oitje mit een jachje' en 'Op 't ais' zijn opgenomen.)

HERDENKING

aan het 400-jarig bestaan van Zaandijk.

1494—1894.

Zaandijk, gij dierbre plek,
Eens mijn geboortegrond,
Waar 'k driekwart eeuw geleên
Het levenslicht aanschouwde;
Waar ik het lief en leed.
Op aarde ondervond,
Dat op mijn levenspad
Al wisselend zich ontvouwde.

Wij vieren op uw grond
Thans uw geboortefeest,
En slaan met onzen blik
Ook het geschiedboek open,
En zien daar zonneklaar
Wat g' eenmaal zijt geweest,
Voor dat er, zoo als thans,
Vier eeuwen zijn verlopen.

Toen waart gij enkel dijk
Door rietgewas omzoomd,
En uw bestemming was
Het water af te keeren,
Dat soms bij hoogen vloed
Langs uwe boorden stroomd',
En zoo de Lagedijk
Voor 't bruischend nat te weren.

Maar ziet, het scherpziend oog
Van Henric Pieters Hein,
Een man nog kloek van aard
In 't klimmen zijner dagen,
Bezag met kennersoog
Het ledige terrein,
En vatte 't plan om 't recht
Tot bouwen aan te vragen.

't Verzoekschrift werd gericht
Aan d' Edel-Achtbren raad,
Der uitgestrekte Ban
Westzaenden en Crommeneye,
En ziet, op zijn verzoek
Kwam 't gunstig resultaat,
Dat hij in die moeras
Zich een verblijf mocht heien.

Een vijftal zonen ook
Die Henric Hein bezat,
Steeds mannen hups en flink
Eenvoudig, ijverig tevens,
Zij volgden Vaders spoor
Op 't ingeslagen pad,
En bouwden elk voor zich
Een woning daar benevens.

Zoo werd het een gehucht
Een planting in het klein,
De grondslag was gelegd
Voor latere geslachten,
Wat 't eenmaal worden zou
Was iets waar Henric Hein,
Noch ook zijn vijftal zoons
In 't allerminst aan dachten.

't Werd allengs uitgebreid,
't Verhief zich meer en meer,
't Moeras werd met den tijd
In bouwgrond als herschappen,
En menig visscherman
Sloeg daar zijn tempel neer,
Door vischwant als omvlecht
't Eenvoudig visscherswapen.

Zoo is uw wording dan
Na jaren ook voltooid,
En mocht men u Zaandijk
Als dorp met eere noemen,
En 't zaad van nijverheid
Door 't voorgeslacht gestrooid,
Heeft vruchten voortgebracht,
Waarop men thans mag roemen.

Eenvoudig in hun doen
Arbeidzaam, zindelijk tevens,
Was de karaktertrek
Van 't vroege voorgeslacht,
Ook door hun vromen zin
En dapperheid daarnevens,
Zij nog door 't nageslacht
Hun hulde toegebracht.

Maar zoo door eb en vloed
Het water rijst en daalt,
Zoo kent ook deze plek
Een tal van wisselingen,
Zooals 't geschiedboek luidt
Door Honig afgemaald,
In die vierhonderd jaar
Die rustloos henen gingen.

Zij zijn door 't Spaansch geweld
 In hunne rust gestoord,
 En hebben door de vlucht
 Naar Wormer zich begeven,
 Wijl 't Alva's leuze was
 Door plundering en moord,
 Zal Spanje's glorie en
 Zijn roem ook doen herleven.

Ook Fransche heerschappij
 Benevelde hun lot,
 Het bracht verdeeldheid ook
 Bij burgers van die dagen,
 De een was Prinsgezind
 Den ander Patriot,
 Dat deed den eendrachtband
 Tot twistgeschil verlagen.

't Heeft ook den tijd doorleefd
 Dat hooge waterfloed,
 Door dijkbreuk voortgestuwd
 Deez' streek deed overstroomen,
 Waardoor van menigeen
 Helaas zijn have en goed,
 Door 't bruischend element
 Zoo wreedelijk werd ontnomen.

Toch heeft ook ons Zaadijk
 Een tijd van bloei gehad,
 Dat het door nijverheid
 Tot welvaart was verheven,
 Zoodat deez' kleine plek
 Alom werd hoog geschat,
 En men haar zelfs den naam
 Van 't rijk Zaadijk kon geven.

Maar schoon 't in aanzien klom
 En schatten had vergaard,
 Toch bleef de eenvoud hun
 Tot sieraad steeds verstrekken,
 En deze eenvoud ging
 Met netheid ook gepaard,
 Zoo dat dit Zaanlandsch dorp
 Zich achting deed verwekken.

De Oudheidkamer thans
 Gevestigd te Zaadijk,
 Waar d' Edele nazaad nog
 Hun nagedachtenis eere,
 Geeft daarvan aan 't publiek
 Nog menig treffend blijk,
 Waardoor nog onze blik
 Zich naar 't verledene keere.

Wat is er eindeloos veel
 Veranderd in dien tijd,
 De eenvoud is gevluht
 De schatten zijn' gevloeden,
 De pracht en praalzucht heerscht
 Op heden wijd en zijd,
 Ja, schier in elken stand
 Volgt men de Fransche mode.

Is dat vooruitgang? Ja
 Op wereldlijk gebied,
 Maar d' adel van het hart
 Het innerlijke leven,
 Daar vindt mijn zoekend oog
 Nog die vooruitgang niet,
 Die deez' verlichte eeuw
 Ons moest t' aanschouwen geven.

Wel is er menig ster
 Van licht ook opgegaan,
 In die vierhonderd jaar
 Van Zaadijk's oud verleden,
 Waar 't vrome voorgelacht
 Wel van verbaasd zou staan
 Als nogmaals hunne voet
 Deez' aarde kon betreden.

Wat zou de stoomkracht hun
 Doen beven van de schrik,
 En 't sein der telegraaf
 Hun ook verwondering baren,
 En 't elektrische licht
 Benevelde hun blik,
 Wijl vet- of oliepit
 Hun hulpmiddelen waren.

Zoo heeft de wetenschap
 Door 't menschenlijke brein,
 De kennis opgezweept
 Door 't scherpe geestvermogen,
 Ook hier stond men niet stil
 Al was ons dorpje klein,
 En ook de vrucht gering
 Soms, van ons ijverig pogen.

Met nieuwen moed bezielde
 Vol hope ook voortaan,
 Gaan wij eendrachtig nu
 Ook weer de toekomst tegen,
 Het schijnt wel dat Zaadijk
 Den crisis heeft doorstaan,
 Dewijl weer meerder licht
 Naar welzijn wordt verkregen.

Mocht na dit feestgetij
 Zoo eenig in haar soort,
 De welvaart van Zaandijk
 Zich welig weer ontgloren,
 De geest van werkzaamheid
 Leeft hier nog altoos voort,
 Dat nooit de onspoedstorm
 Dien goeden geest verstore.

Mijn levenszon, zij daalt,
 En neigt alreeds ter kimme,
 Dra is mijn werk voleind
 En 'k ga naar 't doodenrijk,
 Maar gij die 's levens zon
 Nog hemelhoog ziet glimmen,
 Doet gij al wat gij kunt
 Tot welvaart van *Zaandijk*.

G. PEKELHARING.

ZAANDIJK, Sept. 1894.

Mutaties op de genealogische staat van Jacob Vis en zijn nageslacht.

- CIdab Hendrika Frederika Sabel is overleden te Apeldoorn 23 november 1989.
- CIdbbb Auke Jans de Jong is overleden te Dordrecht 2 oktober 1990
- CIddeaa Tanja Ooms trouwt Delft 10 september 1987 Harry Jongenelen.
- CIddeaaa Youri Jongenelen, geb. 22 juni 1989 te Pijnacker, zoon van Harry Jongenelen en Tanja Ooms.
- CIddeba Bas Jaap van Praagh trouwt Amsterdam 14 september 1990 Carien Meertens.
- CVIIbaada Eric Job Duyvis trouwt Haarlem 15 maart 1990 A.E.M. Claasen.

Stichting Familie Vis van Zaandijk

• Bestuur en redactie

Persoonlijke omstandigheden hebben ertoe geleid dat Heyme Vis het secretariaat van de Stichting heeft neergelegd. Ook uit de redactie is hij teruggetreden. Wij danken hem voor het werk dat hij voor onze Stichting heeft gedaan.

Het secretariaat is overgenomen door Jan Hajo Vis, Spechtlaan 375, 2261 BK Leidschendam. In de redactie van de Mededelingen heeft Dirk Vis weer zitting genomen.

In de bestuursvergadering van 6 oktober jl. is besloten de eerstvolgende familiereunie te houden in het voorjaar van 1992. We hopen dan ook wat meer te kunnen vertellen over de plannen die er bestaan voor de viering van het vijfde eeuwfeest van Zaandijk, waarover contact bestaat met de

besturen van de Zaanlandse Oudheidkamer en de Vereniging Bewoners Gortershoek. Met het Nederlands Patriciaat heeft nader overleg plaatsgevonden over de publicatie van de familie Vis. De voorbereidingen voor een dergelijke publicatie vorderen goed.

• Donaties

Het richtbedrag voor deze vrijwillige bijdrage is f 25,- per jaar. De ontvangen donaties worden in de eerste plaats besteed aan het drukken en verzenden van de Mededelingen. Verder kunnen er o.m. de kosten verbonden aan de publicatie in het Nederlands Patriciaat mee worden betaald.

Bij de Mededelingen treft u een acceptgirokaart aan voor de donatie 1990, met onze verontschuldigheden dat dit zo laat in het jaar gebeurt. In 1989, toen wij voor het eerst acceptgirokaarten hebben verzonden, was er een goede respons. Wij hopen daar weer op te mogen vertrouwen.